

Bevezetés

Kiemelt szándékom volt, hogy a dolgozat kézzelfogható legyen: ne csupán elméleti elemzésként jelenjen meg, hanem valódi alkalmazási lehetőségeket kínáló kutatásként a lelkigondozás, a pedagógia és a színpadi szerepalkotás vonatkozásában. Ezt a megközelítést a színházművészeti képzettségem biztosította.

Peter Brook, a színházművészet egyik, ha nem a legnagyobb 20. századi alakja ekképpen fogalmaz a művészeti ágról: „A színház mindenekelőtt az élet... igazából csak az érdekelhet bennünket, ami az élet része, a szó lehető legtágabb értelmében.”¹ Úgy véli, hogy a színpadi és a valós élet között ha nem lenne semmilyen csekély különbség, a színház önmagában veszítené értelmét. Ha pedig elfogadjuk, hogy a színpadon történő élet exponáltabb, konkrétabb, akkor egyszerre tűnik ugyanannak és mégis egy kissé különbözőnek a kettő. Egyszerűsítve: a színpadi élet azért intenzívebb, mint a mindennapi, mert sűrítettebb – térben, időben, kifejezésekben, tettekben, érzésekben. Ez a felismerés ösztönzött arra, hogy ne csupán szövegközpontú bibliamagyarázatot alkalmazzak, hanem az emberi tapasztalás oldaláról vizsgáljam meg Jób könyvét.

Szergejevics Sztanyiszlavszkij (1863–1938), orosz származású színész és rendező forradalmasítja a színházművészetet. Az ő rendszere leegyszerűsítve arra ösztökélte a színészeket, hogy az eljátszott karakter érzelmeit teljes lénnel átéljék, azaz mind testi, mind pszichés szinten. Egyszóval érzelmi kreativitásra nevelte a művészeket. Az addigi felületes színházi játékot életsze-

Kányádi György

JÓB MINT SZENVEDŐ PROTAGONISTA. ELEMZÉS A SZÍNÉSZI KARAKTERALKOTÁS PERSPEKTÍVÁJÁBÓL

1 BROOK, Peter: Az unalom a vég, ford. HARANGI Mária, *Drámapedagógiai Magazin*, 8. évfolyam, 1998/2, 4–8.

rűbbé alakította. A pszichológiai megközelítést részesítette előnyben. Ez önmagában azt tartalmazta, hogy a színészeivel közösen, akár hónapokig is elemezte a kiválasztott drámai szereplőit.

E módszer perspektívája segített még konkrétabbá tenni a tanulmány keretét, ami nem más, mint a drámai karakter részletes elemzése. Mivel a Biblia könyvei között nincs konkrétan olyan alkotás, amely ebbe a műnembe beleillik, teljes mértékben világossá vált, hogy elértem azt a határt, ahol csakis hipotetikusán elemezhetek. Így újabb instrukciókra lett szükség. Emiatt nem a Bibliától indultam a dráma műneme irányába, hanem fordítva. A következő kulcs az időszak meghatározása volt. Mivel a Szentírást alkotó könyvek egy részének a keletkezési ideje az ókori görög színjátzás elejével van átfedésben, ezért sikerült a műnemet műfajjá szűkíteni, ami nem más, mint a tragédia. És ha már a görög klasszika, akkor csakis Arisztotelész definíciójára támaszkodhatok, amely szerint a tragédia „befejezett és meghatározott terjedelmű cselekmény utánzása, megízéltetett nyelvezettel, amelynek egyes elemei külön-külön kerülnek alkalmazásra az egyes részekben; a szereplők cselekedeteivel – és nem elbeszélés útján –, a részvét és a félelem felkeltése által éri el az ilyenfajta szenvedélyektől való megszabadulást.”² És persze ott vannak a műfaj fontosabb alapismérvai is: *katarzisz*, azaz a félelem és szánalom általi megtisztulás, *hamartia*, azaz a protagonista azon cselekedete, amely katasztrofához vezet, *hübrisz*, vagyis a főhős büszke magatartása, amely által nem figyelve az intó jelekre, kitarva a saját elmélete mellett nem tántorodik meg, nem menekül el a probléma, illetve a *patosz*, a tragédia által közvetített szenvedés. Patrice Pavis a tragédia alapszekvenciáját így foglalta össze: „műthosz a mimezis praxisa, mely a pátoszon át eljut a felismerésig”,³ másképp megfogalmazva ez annyit jelent, a tragikus esemény a szenvedésekből megszülető cselekedetek utánzása az egymás és a probléma valódi forrásának felismeréséig. Ha megfigyeljük, Arisztotelész egyszerre tekint úgy a tragédiára, mint irodalmi alkotás és színjáték, nem választja szét egymástól. Mivel a műfaj egyik fő ismérve a szenvedés, *Jób könyve* azonnal kézenfekvővé vált. Csak elősegítette az előmenetelt az a tény, hogy a bibliai bölcsességirodalom eme műve szinte teljes egészében dialógusokból áll, akárcsak bármelyik drámai műfaj.

A színészi szerepformálás nézőpontjának bevonása nem művészeti öncél. Hanem lehetőség arra, hogy Jób alakja mélységeiben váljon vizsgálhatóvá, s ez a megközelítés a szerepalkotáson túl a lelkipozíció és pedagógiai gyakorlatok számára is támpontokat kínálhat. Így a drámai elemzés már nem egyszerűen olyan eszközzé válik, amivel Jób érzelmi és gondolati folyamatai ma is érthetőek és átélhetőek.

Lehet-e tragédia Jób könyve?

Ariel Hirschfeld *Is the Book of Job a tragedy?* című átfogó és összegző kutatásából kiderül, hogy három kritikus is elutasítja annak a lehetőségét, hogy tragédiaként olvassuk *Jób*

2 PAVIS, Patrice: *Színházi szótár*, ford. GULYÁS Adrienn – MOLNÁR Zsófia – RIDEG Zsófia – SEPSI Enikő, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 457.

3 Uo.

könyvét: Barukh Kurzweil, Isaiah Leibowitz és George Steiner.⁴ Kurzweil a Biblia és a klasszikus tragédia közötti kapcsolat szembenállásában lát akadályt, sőt kijelenti, hogy csak akkor lehetünk képesek tragikus hősként tekinteni Jóbra, ha a szöveg szakralitása fölött szemet hunynánk. Ezen kívül kizárva a tragikumot a monoteista vallások köréből, a judaizmus és a hellenizmus közti szakadékra mutat rá. Az apologetikai és a kulturális antropológiai szempontok mellett Arisztotelész *Poétikájának* 13. részén⁵ alapuló tragikus elemre hivatkozva is cáfolatot tesz. Ezen állítása szerint a tragikus hős nem lehet közel tökéletes, mert aláásná az olvasó azonosulását vele, így pedig a katarzis élménye megszűnik. Mivel pedig Jób „feddhetetlen, igaz, istenfélő vala és bűn-gyűlölő” (Jób 1,1), nem tekinthető tragikus hősnak. Hirschfeld felhívja a figyelmet, hogy Kurzweil anélkül veszi Arisztotelész követelményét bizonyítékként, hogy elismerné a kritérium azon feltételezését, miszerint a tragédia célja a katarzis. Emellett rávilágít arra is, hogy a *Poétikából* kiemelt részlet nem a szerkezettel foglalkozik, hanem az abba illeszkedő mű megválasztásával: „Aristotle is trying to establish the precise prescription for various emotional responses, while correlating them to a precise index of theatrical effects, measuring each in terms of the other.”⁶ Azaz: Arisztotelész megpróbálja meghatározni a különböző érzelmi reakciók pontos előírását, miközben ezeket a színházi hatások pontos indexével hozza összefüggésbe, és mindegyiket a másikkal viszonyítva méri.

A másik két kritikus, Leibowitz és Steiner álláspontja azonosul Kurzweilével: elutasítják *Jób könyvének* tragédiaként való értelmezését. Bibliai szempontból indulnak ki, amelyben az ember és Isten közötti kapcsolat fontosság. Míg Leibowitz e kapcsolat teológiai aspektusára fókuszál, addig Steiner a szenvedés és tragédia filozófiai aspektusait emeli ki.

Hirschfeld, folytatva tanulmányát a teológiai állítások mellett, ugyanúgy kitér a filozófia diszciplínájának szemszögére is. Nem cáfolja a bibliai és a görög istenkép között lévő különbséget, de ami az én tanulmányom szemszögéből fontosabb lehet, az nem más, mint a tragédia szükséges elemei, a *hübris* (gőgösség, büszkeség), illetve a *diké* (egyensúly, igazságosság) kiemelése. A szerző azt a következtetést vonja le, hogy a *hübris–diké* szekvenciája egyedi módon van ábrázolva a *Jób könyvében*, nyomatékossá az ember szenvedésének és a személyiség fejlődésének kapcsolatát.

Alkalmazott módszer

Ebben a tanulmányban azt a feltevést követem – nem mint bizonyítandó igazságot, inkább módszertani eszközként –, hogy Jób könyve metaforikusan olvasható tragédiaként. Nem műfaji besorolásról van szó, hanem inkább arról, hogy a szenvedés, a belső szétesés, a kérdezés és az átalakulás folyamatát úgy próbálom végigkövetni, mintha egy drámai szereplő útját néznénk. A bibliai irodalom természetesen nem része a klasszikus

4 HIRSCHFELD, Ariel: Is the Book of Job a Tragedy?, in BATNITZKY, Lora – PARDES, Ilana (eds.): *The Book of Job: Aesthetics, Ethics, Hermeneutics*, Berlin – München – Boston, De Gruyter, 2015, 9–36, 11–17.

5 ARISZTOTELÉSZ: *Poétika*, ford. SARKADY János, Budapest, Kossuth Kiadó, 1994, URL: <https://mek.oszk.hu/00300/00315/00315.htm> Utolsó letöltés: 2024. 04. 20.

6 HIRSCHFELD: i. m., 13.

drámai műfajoknak, szóval a tragédia felől közelíteni hozzá leginkább csak feltételezések alapján, kísérletként lehet. Nem célom, hogy Jób könyvét a görög tragédiák szabályrendszerébe erőltessük. Inkább azt keresem, hogyan segíthet egy színész eszköztára megérteni Jób emberi és érzelmi útját.

A tanulmány korábbi változatában Szophoklész *Oidipusz király* című tragédiája még referenciaként szerepelt. Most nem elemzem részletesen azt a tragédiát, és nem is próbálok szerkezeti vagy tematikus párhuzamot vonni a két mű között. Fontos tisztázni, hogy a tragédia csak színházi szempontból, mint egy izgalmas olvasati lehetőség jelenik meg, nem, pedig kulturális vagy irodalmi összevetésként. Ez a nézőpont lehetőséget ad arra, hogy Jóbra mint egy színpadi alakra tekinthessünk, akinek tettei, reakciói és belső érzelmi harcai szinte „eljátszhatóvá” válnak. A lényeg, hogy a szenvedő főhőst olyan emberi mélységben mutassam meg, amely egy színész számára is értelmezhető, átélhető és megragadható. Mivel a téma ilyen megközelítésével eddig még nem találkoztam, ezért elsősorban saját szövegelemzésre alapozok, ami magyarázatot adhat a felhasznált irodalom tételeinek szerény számára.

Jób karakterelemzése

„Ha valaki egyaránt érdeklődik a Biblia és az irodalom iránt, annak előbb-utóbb önkéntelenül is minden gondolata a Jób könyve körül fog forogni”⁷ – idézi Northrop Frye gondolatát Zsengellér József. Azt is megtudhatjuk, hogy irodalmi téren számos mű figyelmet fordít Jób könyvére. Említést tesz például Goethe *Faustjáról*, Camus *A lázadó ember* vagy Kafka *A per* című művéről. Ezen kívül megtudhatjuk, hogy más művészeti ágakra is ugyanúgy hatást gyakorolt, mint például Rembrandt festményére és Blake rézkarcára, Händel *Messias*ában pedig a Jób bizonyágtétele csendül fel. Jób könyvéről elmondható tehát, hogy számos alkotó számára jelentett számottevő inspirációs forrást.

Bár a karakterelemzésben főként Jób replikáit próbálom elemezni, mégsem vehetem el azt aényt, hogy a keretet adó kezdő részekben konkrét jellemzőket is találhatunk Jóbról, hisz ez ad egy szilárd karakterisztikai kiindulópontot a dialógusokkal kezdődő cselekményhez. Fontos az is, hogy a barátok megnyilvánulásainak szerkezete következetes. Két részre oszthatóak. Míg az első felében Jóbot próbálják változó habitusokkal minősíteni, a második egység mondanivalója standard: Isten nem bünteti meg az ártatlanokat, ezáltal Jób legyen jóhiszemű, és vallja meg, hogy ő is egy bűnös ember. A barátok beszédei nincsenek részletesen elemezve, mivel a fő hangsúly Jób jellegzetes vonásain, viselkedésén van, de fontosak, mivel Jób megszólalásai nem mind önmagukban érvényesek, hanem szoros relációban van az őt ért vádakkal is. Ezen reakciók újszerűen világíthatnak rá habitusára, jelezhetik emocionális állapotát, vagy csak megerősíthet korábbi megállapításokat.

A kerettörténet prologusi részében megfigyelhetjük, hogy az első csapás után Jób reakciója máris Isten kijelentését támasztja alá, azaz hogy feddhetetlen. Emellet az,

⁷ ZSENGELLÉR József: Jób könyve, in PECSUK Ottó (szerk.): *Bibliai ismereti kézikönyv*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2016, 205–210, 210.

hogy megszaggatja köntösét, fejét megborotválva és földre borul, az alázatosságát tárja elénk. Az első rész 21. versében ezt még szóban is megerősíti: „Mezítelen jöttem ki az én anyámnak méhéből, és mezítelen térek oda vissza. Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott egyen az Úrnak neve!”

A második fogadás utáni fázisban mintha ez megismétlődne, és eme jó tulajdonságai hatványozottabbak lennének, hisz a teljes testét előntő fekély irritálja. Egy cserépdarabbal próbál a kízó testi viszketegségen enyhíteni. Ebben az állapotában fordul felé felesége azzal a kéréssel, hogy átkozza el az Istent, sőt halálát kívánja. Jób még így is kitart hitében, és a sokat hallhatott „Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennők-e el?” (2,10) mondattal felel élettársa kérésére. Hogy sajnálta-e férjét, és nem akarta látni szenvedését, vagy egyszerűen csak nem volt képes a beteg élettárs tudatával együttélni, és ezek miatt intézte e mehökkentő szavakat Jóbhoz, nem lehet tudni. De Jób, a betegség állapotában hűséges maradván Teremtőjéhez, ironikus viszontválással reagált. Feddhetetlensége nem csorbult, hanem inkább példát állított a teljesen egészséges feleség számára.

Ezt követően megérkezik három barátja, hogy „bánkódjanak vele és vigasztalják őt” (2,11). A Septuagintában így olvashatjuk: καὶ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν ὁμοθυμαδὸν τοῦ παρακαλεῖσαι καὶ ἐπισκέψασθαι αὐτόν (2:11 BGT). A παρακαλεῖσαι – παρακαλέω jelentései: „magához szólít, segítségül hív, felszólít, buzdít, sürget, int, kér, lelkére beszél, kedvesen beszél valakivel, jó szava van valakihez”.⁸ Azért is érdemes kiemelni ezt a szót, mert a barátok megjelenésének kontextusa magában hordozza az empátiát, az ember-séges közeledést, vagy akár a bajtársiasságot. A későbbiekben pedig pontosan azt figyelhetjük meg, ahogyan Jób mégis ezt a fajta közeledést hiányolja Elifáz, Bildád és Cófár részéről – többször is hangot ad ennek az igényének. Sőt a legelrettentőbb pillanat a 22. részben olvasható, mikor is Elifáz már személyeskedő vádakkal illeti beteg barátját.

Miután távolról meglátják, hangosan zokogni kezdenek, és hasonlóképpen megszaggatják ruháikat, illetve port hintenek fejükre. A 13. vers arról informál, hogy Jób fájdalmainak okán egy szót nem szólva „ülnek vele hét napon és hét éjszakán” át. Patrice Pavis színházteoretikus *Színházi szótár* című könyvében olvashatunk *A megfejtető csöndről*, amelyet ekképp ír körül: „Az elfojtott szó lélektanilag értelmezhető csöndje „Általában nagyjából kivehető, mit nem akar a szereplő kimondani, a darab pedig a kimondatlan és a kitalálható dolgok kettősségén nyugszik; a szöveg »értelme« a kimondottat a kimondatlantól elválasztó ellentétmegfejtésében rejlik.”⁹ A barátok hétnapos csendjében, ha jobban belegondolunk, valószínűleg van valamilyen belső feszültség. Főként, hogy ok-okozati összefüggés miatt alakul ki a némaság: „nem szóla egy szót egyik sem, mert látják vala, hogy igen nagy az ő fájdalma” (2,13).

A fenti gondolatot megerősíti a „cselekmény” kezdése. Jób az első megszólalásában máris nagy felütéssel indít. Egész pontosan a 3. rész 3-tól 9-ig terjedő versekben Jób a kízó fájdalmából születő haraggal átkozza meg saját születésének a napját. Nagy kontrasztot figyelhetünk meg az eddigi állapota és a megszólalása között. Már a kezdeti

8 Dr. VARGA Zsigmond J.: *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1994, 733–734.

9 PAVIS: i. m., 75.

kijelentéseivel eléri azt, hogy egy pozitív tulajdonságokkal (alázatosság, magabiztosság) rendelkező ember képe összetörjön, és negatív jelzőket öltön magára. Panaszló hangvétele, a dühből fakadó kirohanásai beárnyékolják hitbeli stabilitását. Az igazságérzetéhez tartozó görcsös ragaszkodása üti fel a kételkedést barátaiban. A valóság – fekélyek – és Jób állítása számukra ellentmondásos.

Rögtön az átkozódás után, ahogyan a saját születése fölött értetlenkedését burkolt feszültség jellemzi (10–16. versek). Önnön életének megkérdőjelezése után Isten tettei kerülnek a zavarodott kérdések körébe (20. verstől), majd láthatjuk, ahogyan az eddigi megpróbáltatásokban higgadt Jóbon úrrá lesz a félelem: „Mert a mitől remegve rettegetem, az jöve reám, és a mitől rettegetem, az esék rajtam” (3,25). Itt felmerül egy karakteréhez illő kérdés. Az 1. rész 5. verséből tudjuk azt, hogy folyamatosan áldozatok mutatott be az ő gyermekeiért is. De akkor mi is az a φόβος (3:25 BGT) – félelem –, amelytől hatványozottan rettegett? Ergo Isten büntetésének elkerülése végett tette ezeket? Jób megszólalásait a panaszos hangnem jellemzi. Az a tény, hogy egy biztonságosnak hitt környezetet talál, és úgymond közönsége van, megengedi magának ezen gondolatok kimondását.

Ahogy korábban már említettem, a barátok megszólalásának elemzése csak az irányadás szintjéig jut el. Elifáz (a 4–5. részekben) empátiával próbál megszólalni, Jób erőnyeit kiemelve, majd azt ecsetelve, hogy Isten az ártatlanokat nem bünteti meg. Tényleges biztatással próbálja Jóbot inteni, és felhívni valamire a figyelmét. Ezt a fejezetet azért fontos kiemelni, mert a beteg makacssága szó szerint fellázítja barátját az utolsó megszólalásánál (22. rész), és ezen mondatait már bántalmazásként használja.

Jób reakciója visszás (5. rész), hisz válaszában kezdőmondatai nem igazán reagálnak Elifáz szolamára. Bosszús lelkiállapotára hivatkozik meggondolatlan kijelentéseiért. Megszólalása panaszos hangot kap: „Oh, ha az én bosszankodásomat mérlegre vetnék, és az én nyomorúságomat vele együtt tennék a fontba! ³Bizony súlyosabb ez a tenger fővenyénél; azért balgatagok az én szavaim.” (5,2-3)

A kapott feddésre védekezésképp visszatámad. Az eddig történetek alapján Jób hangvétele jogtalanak tűnik. A 6. rész 14–27. verseiben haszonlesőnek titulálja barátait – úgy, hogy eddig csak az egyikükük szólalt meg –, és hogy a védőfalat még vastagabbra építhesse, súlytalanak nyilvánítja kirohanását: „Szavak ostorozására készültök-é? Hiszen a szélnek valók a kétségbeesettnek szavai!” (6,6) A feddése befejeztével mégis józan gondolkodásáról és objektivitásáról árulkodnak megnyilvánulásai. A saját igazságát tartva, az érzelmi túlfűtöttsége ellenére kéri barátai bizalmát és az igaz beszédet: „... szemetekbe csak nem hazudom? Kezdjétek újra kérlek, ne legyen hamisság” (6,28b-29).

Az ezt követő 7. rész 12. versétől Jób reakciója a fenyegetettség érzését sugallja: „Tenger vagyok-é én, avagy czethal, hogy őrt állítasz ellenem? Mikor azt gondolom, megvigasztal engem az én nyoszolyám, megkönnyebbíti panaszolkodásomat az én ágyasházam: Akkor álmokkal rettentesz meg engem és látásokkal háborítasz meg engem” (7,12-14). Mindez a 20. versben éri el a tetőpontját: „Vétkeztem! Mit cselekedjem én néked, oh embereknek őrizője? Mért tettél ki czéltáblául magadnak? Mért legyek magamnak is terhére.” (7,20) Fontosnak véli magát, hisz mi másért foglalkozna

vele Isten? A probléma pontosabban az, hogy miért épp így? Jób ezzel önmagának mond ellent, mikoris még a kezdetekben úgy válaszol a feleségének, hogy „Ha már a jót elvettük Istentől, a rosszat nem vennők-é el?” (2,10)

Az ezt követő 8. részben a második felszólaló barát, Bildád röviden kérdőre vonja, hogy még meddig fogja folytatni a panaszkodást, majd bűnbocsánatot ajánl megoldásként Jóbnak (5. verstől), és megjegyzi: „Ímé az Isten nem veti meg az ártatlant, de a gonoszoknak sem ad előmenetelt.” (8,31)

Jób válasza (9. rész) megnyugtatóan kezdődik, hisz olyan érzést kelt, mint akiben az alázatosság még ugyanúgy jelen van, és talán fontolóra veszi Bildád ajánlatát: „Igaz, jól tudom, hogy így van; hogyan is lehetne igaz a halandó ember Istennél?” (9,2) Az, hogy beismeri azt a tényt, hogy az ember sohasem lesz egyenlő Istennel, nem megkönnyebbülést okoz benne, hanem inkább a hiábavalóságot hangsúlyozza. A folyamatos pereskedése nem sugallja az alázatosságát. Sőt, bármennyire is gondolja, hogy igaza van, mégis feltételhez szabná az Istennel való vitáját, csakis az erőviszonyok kiegyenlítetttségében látja az értelmét: „Venné csak el rólam az ő veszszejét, és az ő rettentésével ne rettegtetne engem: Akkor szólanék és nem félnék tőle: mert nem így vagyok én magammal!” (9,34-35)

A 10. fejezetben, mivel nem érti szenvedésének okát, burkolt feszültséggel teli kérdésekkel fejezi ki haragját az egyenlőtlenség miatt: „Testi szemeid vannak-é néked, és úgy látsz-é te, a mint halandó lát? Mint a halandónak napjai, olyanok-é a te napjaid, avagy a te éveid, mint az embernek napjai?” (10,4-5) Azzal, hogy így kérdőjelezi meg Isten döntését, már-már azt is gondolhatnánk, hogy Jób gőgösségének az sem okoz problémát, ha korlátozottabbnak tartja az Urat. Tehetetlenségéről ad számot, mikor úgy fogalmaz: „Jól tudod te azt, hogy én nem vagyok gonosz, még sincs, a ki kezedből kiszabadítson! Kezeid formáltak engem és készítének engem egészen köröskörül, és mégis megrontasz engem!” (10,7-8), és ebben az állapotában már az sem áll távol tőle, hogy zsaroljon: „Emlékezzél, kérlek, hogy mint valami agyagedényt, úgy készítettél engem, és ismét porrá tennél engem?” (10,9)

Jób egyik érzelmi állapotból esik át a másikba. Míg a 15. versben ismételten arról beszél, hogy minden mindegy, a 20–22. versekben megint türelmetlen. Megfigyelhetjük emellett azt is, hogy a beszédmódja fokozott önbizalmat tükröz.

Ezt a barátok is szépen lassan átveszik, és lassan olybá tűnik, mintha mindenki csak a maga igazságát szajkózná folyamatosan. Ez a habitus ott válik nyilvánvalóvá, hogy Jób Cófár első beszédére rögtön így reagál a 12. részben: „Bizonyára ti magatok vagytok a nép, és veletek kihal a bölcsesség! Nékem is van annyi eszem, mint néktek, és nem vagyok alábbvaló nálatok, és ki ne tudna ilyenfélétet?” (12,2-3) Ahogy „nagyvonalúan” rendet tesz az egók között, kijelentésével ismét középpontba emeli önmagát: míg a gonoszoknak semmi okuk nincs az aggodalomra, addig számára nincs lehetőség a nyugalomra. Nyilatkozik a megszokott világrendről, Isten hatalmasságáról, és arról is számot ad, hogy az Úr önellentmondásos dolgokat is tesz. Mintha egy pillanatra az Isten tetteinek vádlójából Isten védőüggyvédjévé válna.

Ezt követően a 13. rész elején kioktató jelleggel beszél barátaihoz, és szinte meg-

ismétli a 7. részben elmondott vágyát: per Istennel. „Csak kettőt ne cselekedj velem, szined elől akkor nem rejtőzöm el. Vedd le rólam kezedet, és a te rettentésed ne rettentessen engem. Azután szólíts és én felelek, avagy én szólok hozzád és te válaszolj.” (13,20-22)

Ugyanúgy a hiábavalóság is mint ismétlő formula jelenik meg. Míg eddig fozslá-nyokban beszélt az élet reménytelensége, értelmetlensége miatt, most egy egész fejezetben erről panaszkodik a 14. részben. A terjedelem növelésével történő fokozás erősíti Jób lemondó magatartását.

A barátok megszólalásai között is érzékelhetünk különbséget úgy megfogalmazásban, mint minőségben vagy gondolatiságban. E szavak elemzése a tulajdonságaik, érzelmi világuk felgöngyölítésében segítene. Mivel a tanulmány középpontjában Jób áll, ezért részben elhanyagolható, de részben van elkerülésre nem ajánlott relevancia – egy egyszerű közös pont, a vágyuk. Megfigyelhető, hogy a barátok leginkább indirekt módon – Cófár mint harmadik megszólaló, aki eddig több panaszszót hallott, már direkterben vádol – próbálták Jóbnak felhívni a figyelmét arra, hogy halandó, így nem ítékezhet úgy, mint Isten. A céljuk tehát közös. El szeretnék érni, hogy fekélyektől szenvedő barátjuk jobb belátásra jusson, azaz ő mondja ki saját maga felett az ítéletet: bűnös. A hármuk vágya és Jób folyamatos ellenállása fokozza a kedélyeket. A második körben már egy fokkal direkterben, ironikusabban, durvábban szólnak Jóbbhoz. A fölényes viselkedése a toleranciaszintjük határát lépi át. Mi sem bizonyítja jobban, mint Elifáz szavai a 15. részben: „Te születélt-é az első embernek; elébb formáltattál-é, mint a halmok? Az Isten tanácsában hallgatóztál-é, és a bölcseséget magadhoz ragadtad-é? Mit tudsz te, a mit mi nem tudunk, és mit értesz olyat, a mi nálunk nem volna meg?” (15,7-9)

A válaszrészben Jób azzal, ahogy a vele együttlévők korholását önmagának is mondhatná, a barátok kommunikációs technikáját használva tükröt állít, és így próbálja ismételtelen elmondani, hogy együttérzésre van szüksége. A saját szemszögét próbálja megértetni velük, de ezzel ellentétben pontosan ő az, aki nem képes megértést tanúsítani, hisz nem érti Elifáz érzelmi kifakadását. „Vége lesz-é már a szeles beszédeknek, avagy mi ingerel téged, hogy így felelsz? Én is szólhatnék úgy mint ti, csak volna a ti lelketek az én lelkem helyén! Szavakat fonhatnék össze ellenetek; csóválhatnám miattatok a fejemet; Erősíthetnélek titeket csak a szájjammal és ajakim mozgása kevesbíténé fájdalmatokat.” (16,3-5) Fel tehetjük azt a kérdést is, hogy egész konkrétan mit is vár el Jób? Az igazát ismételteti, és folyamatosan panaszkodik. Nem teljesen érthető, hogy érzelmi támogatásra van szüksége, vagy a gondolatiság szintjén egyetértésre.

A 6–8. versekben, mint eddig, Jób az Úrhoz szól, de mindezután már harmadik személyben beszél az Istennel élete viszonylatában. A kifejezésének modora kezd változni. Összefoglalóan ismétli az eddig elmondott gondolatait, mintha mély levertséget tükrözne. Úgy tűnik, hogy a halálérzet közeledése már nem csak gondolati szinten vált valóságossá: „Orczám a sírástól kivörösödött, szempilláimra a halál árnyéka szállt” (16,16). Sőt, ő nyilvánítja ki a fent említetteket: „Lelkem meghanyatlott, napjaim elfogynak, vár rám a sír.” (16,23)

A 17. részben csúcsonodik ki ez a modorbéli változás. A formula ugyanaz, Isten-

hez szól, majd önmaga állapotáról beszél. A panaszos beszédmódja mintha fokozódna. A halál tematikája a meg nem értettségéből fakad. Szavai a magány élményét hangsúlyozzák, számára már nincs remény. Már az emberek között sincs, akihez kapcsolódna. Groteszk kifejezésekkel fejti ki mindezt: „Ha reménykedem is, a sír már az én házam, a sötétségben vetettem az én ágyamat. A sírnak mondom: Te vagy az én atyám; a férgeknek pedig: Ti vagytok az én anyám és néném. Hol tehát az én reménységem, ki törődik az én reménységemmel? Leszáll az majd a sír üregébe, velem együtt nyugoszik a porban.” (17,12-15) Mintha elkezdődött volna valamilyen változás Jóbban.

Bildád második beszéde kezdetén bár megértésre ösztönzi a többieket – „Értsétek meg a dolgot, azután szóljunk” (18,2b) –, Jób haláltematikájára az istentelen emberek vesztének körülírásával válaszol.

A 19. rész kezdetén ismét korholja barátait erősködésükért, majd ismételten panaszra nyílnak ajkai. Majd olybá tűnik, hogy Jób, aki folyamatos panaszos hangnemet üt meg, egyszer csak bizonyosságot tesz: „Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll. És miután ezt a bőrrömet megrágnak, testem nélkül látom meg az Istent.” (19,25-26) Az eddigi halálvárakozásnak teljes mértékben más aspektusából tekint ki. Az Istenbe vetett bizalom, harag nélkül, ha csak pár mondat erejéig is, de kibuggyan. Az előző megszólalásában érzékelhető változás kezd reálissá válni. Ámbár szorosan kapcsolódik hozzá a barátai irányába történő ismétlődő kitekintés, és az általa vélt „hajtóvadászat” ellen hármójuk fegyverét veszi kézbe. Görbe tükröt állít eléjük: „A kit magam látok meg magamnak; az én szemeim látják meg, nem más. Az én veséim megemésztettek én bennem; Mert ezt mondjátok: Hogyan fogjuk őt üldözni! látva, hogy a dolog gyökere én bennem rejlik. Féltetek a fegyvertől, mert a fegyver a bűnök miatt való büntetés, hogy megtudjátok, hogy van ítélet!” (19,27-29)

A változás érzete ismét megerősítést nyer, ahogyan Jób Cófár második beszédére reagál. Ugyanis e barát, ha ironikusan és indirekten a fekélyes szenvedőre utal, arról nyilvánul meg, hogy az istentelenek élete nem tart sokáig, sőt büntetésüket még földi létük alatt megkapják. Nem téveszthet meg az a tény, hogy a címzett ismételten rejtett, Cófár álláspontjának kibontása súlyos, ami arra ad következtetési lehetőséget, hogy Jób idézőjeles fenyegetésére akar viszontválaszt adni. Ez a konklúzió azt sugallja, hogy a párhuzamos beszédek ideje lejárt. Az eddigi ego-harc, ami személyes igazságok ismétlődő hangsúlyozásával és egymás mondanivalójának semmibe vételével itatódott át, most úgy tűnik, megszűnőben van.

Egymás mondanivalójából indulnak ki, amit még az is erősít, hogy Jób a Cófár által felvetett tematikára válaszol, és foglal el vele kapcsolatban álláspontot – 21. rész. A jómódú élettel rendelkező gonosz emberek eseteinek sorolásával kétségbe vonja barátja tézisé, és a témán belül határolódik el ezektől az emberektől: „Mindazáltal az ő javok nincsen hatalmukban, azért a gonoszok tanácsa távol legyen tőlem!” (21,16) Ez a rész fordulóponttá válik, hisz Jób az elvárt figyelem helyett, teret adva Cófár gondolatainak, cáfolattal válaszol. Olybá tűnik, hogy az érzelmi korholást logikus és objektív vita váltotta fel. E megnyerésének érzetéből támasztja alá álláspontját: „Hogyan vigasztaljátok hát engem hiábavalósággal? Feleléseitek igazságtalanság marad.” (21,34)

Az, hogy Jób – talán akarata ellenére – az értelmetlen acsarkodást vitaszintre hozta,

ezen a téren pedig olyan meggyőző tényeket állított, amelyekkel talán ezt a csatát meg is nyerhette, Elifáz, úgymond, sakkot kaphatott. Talán ebből a szorult állapotból engedi meg magának azt, hogy átlépjen egy határt, és személyeskedő vádakkal illesse Jóbot. Míg a 4. részben ekképp beszél barátjáról: „Ímé sokakat oktattál, és a megfáradott kezeket megerősítetted; A tántorgót a te beszédeid fentartották, és a reszkető térdeket megerősítetted;” (4,3-4), addig a 22-ben így nyilvánul meg: „Gyönyörűségére van-é az a Mindenhatónak, ha te igaz vagy; avagy nyereség-é, hogy feddhetetlenül jársz? A te isteni félelmedért fedd-é téged, és azért perel-é veled? Avagy nem sok-é a te gonoszságod, és nem véghetetlen-é a te hamisságod?” (22,3-5) Ezek után pedig kijelentéseket tesz Jób múltjáról, amelyekben szívtelennek, sőt embertelennek titulálja: „Hiszen zálogot vettél a te atyádfiától méltatlanul, és a szegényeket mezítelenekké tetted. Az eltikkadtnak vizet sem adtál inni, és az éhezőtől megtagadtad a kenyeret. A ki hatalmas volt, azé vala az ország, és a ki nagytekintélyű volt, az lakik vala rajta. Az özvegyeket üres kézzel bocsátottad el, és az árváknak karjai eltörektek.” (22,6-9) Elifáz lényegében mintha visszaterelné a beszélgetést a megszokott medrébe, ahol dühből és sértettségből lehetne csak megszólalni. Jób, ha minimálisan is, alkalmazkodni próbált barátaihoz, ha már ők nem voltak képesek erre. Sikertelenül.

Ezt tudva teljesen más szemszögből tekinthetünk a 23. részre. Ebben a részben érzékelhető a leginkább, hogy a korábbi magabiztos hang meginogni látszik. Reménytelenül, de vágyakozik arra, hogy Isten elé álljon az ítélőszékhez. De ellent is mond magának, hisz mélységesen retteg az ítélettől. Ebben a kontrasztos állapotban a kedvező eredményre való bizakodás, ha halványan is, de felsejlik: „De ő jól tudja az én utamat. Ha megvizsgálna engem, úgy kerülnék ki, mint az arany.” (23,10)

A furcsa diszcrepancia a 24. részben is felbukkan. Míg az eddigi beszélgetésekben reflexszerűen ítéltek el mind a négyen a hitetlen emberek életét, most Jób arról elmélkedik, hogy Isten rendelkezése ezen személyek fölött titokszerű, mégis gondviselésnek nevezhető: „De megtámogatja erejével a hatalmasokat; felkel az, pedig nem bízott már az élethez. Biztonságot ad néki, hogy támaszkodjék, de szemei vigyáznak azoknak útjaira.” (24,22)

Bildád válasza itt egy intermezzónak tűnik, hisz Jób a 26. részben Isten titkon lévő felségének elismeréséről ad számot. A 17. részben kezdődő változás vagy fejlődés kezd révbe érni. Az a Jób, aki eddig folyamatosan a felsőbbrendűségének adott utat azzal, hogy perbe szálljon Istennel, arról ad bizonyosságot, hogy az Úr akaratát elfogadva, de barátai vádját nem, beletörődik helyzetébe: „Hogy mindaddig, a míg az én lelkem én bennem van, és az Istennek lehellete van az én orromban. Az én ajakim nem szólnak álnokságot, és az én nyelvem nem mond csalárdságot! Távol legyen tőlem, hogy igazat adjak néktek! A míg lelkemet ki nem lehelem, ártatlanságomból magamat ki nem tagadom. Igazságomhoz ragaszkodom, róla le nem mondok; napjaim miatt nem korhol az én szívem.” (27,3-6)

Továbbá a 28. részben megerősíti Isten bölcsességének feltárhatatlanságát, összevetve a természet elrejtett dolgainak „kibányászásával”, az ehhez vezető útról pedig így szól: „Az embernek pedig mondá: Ímé az Úrnak félelme: az a bölcsesség, és az értelem: a gonosztól

való eltávozás.” (28,28) Ezek a megnyilvánulásai felemelik az elnyomott alázatosságot, amely már nem csak látszatnak tűnik, hanem nagyon is közel kezd állni a realitáshoz.

A 29. részben teljes mértékben érezhető a hangnemváltás a nosztalgikus vágyakozásában. Ebből a beszédstílusból cáfolja Elifáz személyeskedő kijelentéseit. Beszéde utolsó két részében megerősíti saját álláspontját. A 30. részben még áldatlan helyzetéről számol be, mint egy utolsó panasz. Az azt követő 31. rész végén ezzel az igazságtudattal veszteni való nélkül állna Isten ítélőszéke elé; bármi legyen is a válasza, elfogadja: „Oh, bárcsak volna valaki, a ki meghallgatna engem! Ímé, ez a végszóm: a Mindenható feleljen meg nékem; és írjon könyvet ellenem az én vádlóm. Bizony én azt a vállamon hordanám, és korona gyanánt a fejemre tenném! Lépteimnek számát megmondanám néki, mint egy fejedelem, úgy járulnék hozzá! Ha földem ellenem kiáltott és annak barázdái együtt siránkoztak; Ha annak termését fizetés nélkül ettem, vagy gazdájának lelkét kioltottam: Búza helyett tövis teremjen és árpa helyett konkoly!” (31,35-40) A fejlődése révbe ért, a düh által felöltött negatív tulajdonságok lehulltak, a szenvedés folyamata által pedig eljuthatott ahhoz az alázatossághoz, ami valószínűleg valósabbnak érződik, mint a történet legelején.

Mivel hipotetikusán *Jób könyvére* tragédiaként tekintünk, az isteni feloldást és az epilógusszerű kerettörténetet zárójelbe kell tennünk – megjegyzésként mégis idetartozik, hogy az alázatosság állítását a 39. rész 37–38. illetve a 42. rész 2–6. versei utólagosan alátámasztják.

Kérdésként merül fel Elihú megjelenése. Ahhoz, hogy ezt a részt is zárójelbe tegyük, önmagában nem elég az, hogy a kerettörténetben csupán három barátról esik szó; fontosabb szempont, hogy Jób Elihú beszédeire már nem reagál. A barátok megszólalásaiból elsősorban a hozzájuk fűződő viszony és a konfliktus dinamikája rajzolódott ki, míg Elihú monológjai inkább egy új teológiai értelmezési szintet nyitnak.

Ezért a tanulmány szempontjából – amely Jób karakterének érzelmi és gondolati ívét igyekszik feltérképezni – Elihú azon beszédeit, amelyekre Jób már nem reagál, nem tekintettem a karakter fejlődésének részeként; ettől függetlenül természetesen a teljes könyv teológiai keretéhez tartoznak.

Általános következtetések

Ahhoz, hogy a színész a színpadra álmodott karakterét megalkossa, szükséges a lehető legprecízebben ismernie azt. Ehhez pedig a legegyszerűbb eszköz az elemzés. Ámbár nem elég csak a szereplővel foglalkozni: ahhoz, hogy pontos képet tudjon festeni róla, szükséges maga a mű alapvető motívumát mindig észben tartania. Ez egy folyamatos objektív támpontot ad, amely alapján igazolhatóvá válik a karakter tulajdonságainak boncolgatása. Emellett a cselekmény alapvonalának nyomon követése, annak fejlődési iránya segít a szereplők konkrétabb értelmezésében.

Édemes lehet időnként felidézni a klasszikus tragédiák szerkezeti tulajdonságait is, amikor a dráma működését vizsgáljuk. Ezek az összehasonlítások érzékeltethetik, hogy hogyan tárul fel egy-egy szereplő belső folyamata – főleg a cselekmény csúcspontjain,

a párbeszédekben vagy épp az érzelmi kitörésekben. A feszültség lassú kibontása és a karakterek mélységének feltárása adja ennek az elemzésnek is a módszertani alapját.

Jób könyvében a kerettörténettel együtt intenzitást legfőképp a párbeszédekben találunk, de ez nem jelenti azt, hogy az üldögélés elhanyagolható lenne. Csak egy pillanatig kell beleképzelnünk magunkat ebbe a szituációba, és érthetővé válik, hogy miért nem hunyhatunk szemet e tett fölött: hisz tetőtől talpig fekélyekkel a hamuban ülni valószínű, hogy nem a legkomfortosabb egy beteg ember számára.

Az elemzést tekintve elmondható az is, hogy a legtöbb érzelmi változás feltárására, karakterisztikai tulajdonságok körbeírására, illetve a gondolkodásmód megnyilvánulásába történő betekintésre Jób könyvében is elsősorban a kimondott szavak és az ezekre adott válaszok alkalmasak, ezek viszik előre a történetet. A drámai művekben is érvényesülő elv, mely szerint a szereplők igazi arca főleg a megszólalásaikból és azok érzelmi töltetéből tárulkozik elénk, véleményem szerint ez esetben is alkalmazható.

Gyakorlati szempont

Feltevődik végül a kérdés: miben tud segíteni, ha a színész mint alkotó perspektívájából elemezzük Jób karakterét? A válaszom: ugyanabban, mint amikor egy bármilyen más drámai mű választott karakterét elemeznénk. Elsősorban segít megismerni Jób környezetét, amelyben a cselekmény történik, és látni azt a fejlődési ívet, amelyet végig „szenved”.

E két komponens által máris egy olyan világot láthatunk magunk előtt, amelynek konkrét szabályrendszere van. Elindul egy bizonyos helyzetből, és eljut valahová – jelen esetünkben az írott mű szintjén az Elihú első megszólalása előtti momentumig. Ez a zárt burok máris esélyt ad az adott rendszeren belüli gondolkodásra. A papírra vetett világ kitágul egy olyan virtuális valósággá, amely felerősíti azt a lehetőséget, hogy beleképzelve önmagunkat mi is részeseivé váljunk.

Csak érdekességképp említeném meg, hogy a *role-play* számítógépes játékok erre adnak konkrét lehetőséget. Például egy a Biblián alapuló szerepjátékot készít a norvégiai székhelyű Bible X stúdió *Gate Zero* néven. A még csak előrendelhető alkotás az első évszázadi júdai, illetve galileai területekre röpít vissza. Az alkotók a játékleírásban elmondják, hogy ismerős szereplők történeteibe kapcsolódhatunk majd bele, sőt első kézből lehetünk a szemtanúi bibliai eseményeknek. Ezen kívül lehetőségünk fog nyílni felfedezni az első századi Izraelt, illetve megismerni a kor kulturális és történelmi jelentőségét.

A virtuálistól közeledve a valóság felé, Jób alapos elemzése az ő múltjának, vágyainak, motivációjának, gondolatainak és érzelmeinek mélyreható megismerésében segít. Karakteralkotó szemszögből ez lehetőséget ad a formális, felszínes színpadai alak létrehozása helyett egy sokkal hitelesebb, emberibb személy megformálására. Csak feltételezni tudom, hogy egy ilyesfajta gyakorlati elmélyítés az ezt gyakorló számára pozitív hatással járhat érzelmi fejlődés, együttérzés terén – ami talán a lelkipozíciót segítheti.

A lelkigondozás és a színházi elemek együtteséről rögtön a *Bibliodráma*¹⁰ és a *Bibliológ*¹¹ juthat az ember eszébe mint kézenfekvő gyakorlatban használatos módszerek. Ezek a lehetőségek arra adnak esélyt, hogy a szerepekből megszólalva a saját gondolatainknak és érzéseinknek adjunk utat. Azaz a szerep hasonul hozzám. A karakter elemzése, úgy vélem, hogy pontosan az ellenkező irányban hat. Azaz minél többet foglalkozom Jób dialógusaival, érzelmi állapotaival és gondolataival, annál inkább én hasonulok hozzá.

Hogy ez a fajta megközelítés tudna-e új perspektívákat nyitni a lelkigondozás területén? Nem állíthatom teljes bizonyossággal. De alkotói szemszögből reálisnak látom, hogy a karakterformáláshoz tartozó elemzés és a bibliai szövegek drámai olvasata egy olyan kreatív teret adhat, ami lelkigondozás vagy pedagógia területén segíthet, hiszen ez a megközelítés érzékenységet és reflexiót hoz a gyakorlatba.

ABSZTRAKT

Jób mint szenvedő protagonista. Elemzés a színészi karakteralkotás perspektívájából

Ez a tanulmány Jób könyvét a színészi karakteralkotás szemszögéből vizsgálja. Azt a felvetést követi, hogy a szöveg körülhatárolt része metaforikusan tragédiaként olvasható. Nem kísérli meg a konkrét műfaji besorolást, hanem azt kutatja, hogy a drámai elemzés hogyan segíti Jób érzelmi és gondolati útjának alaposabb megértését. A karakter fejlődési ívét főként a párbeszédeken, a reakciókon és a feszültség alakulásán keresztül vizsgálja. A tanulmány betekintést nyújt egyfajta karakterépítési módszertan részébe, amely hasznosítható lehet a lelkigondozásban, illetve a pedagógiában is. Ez az esszé arra keresi a választ, hogyan segíthet egy drámai megközelítés abban, hogy új szemmel nézzük a bibliai karakterek – jelen esetben Jób – emberi oldalát, és hogy ez milyen gyakorlati lehetőségeket kínál.

Kulcsszavak: Jób könyve, karakterelemzés, színházi karakteralkotás, színház, lelkigondozás

ABSTRACT

Job as Suffering Protagonist: Analysis Through the Lens of Theatrical Characterization

This study examines the Book of Job through the lens of theatrical characterization. It adopts the premise that a specific, delimited portion of the text may be read metaphorically as a tragedy. Rather than attempting a formal genre classification, it explores how dramatic analysis facilitates a more nuanced understanding of Job's emotional and intellectual journey. The character's arc of development is analysed primarily through

10 THOMA László: Bibliodráma a katechézisben, in Dr. SIBA Balázs – Uő. – TOKODI-LENGYEL Anna (szerk.): *Módszertani kalauz a Bibliaolvasáshoz*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2023, 63–69.

11 JANINÉ SÁNDOR Kincső: A bibliológ, in SIBA – THOMA – TOKODI-LENGYEL: i. m., 70–76.

dialogues, reactions, and the evolution of tension. The study provides insight into aspects of a character-building methodology applicable to pastoral care and pedagogy. Ultimately, this essay seeks to explore how a dramatic approach can help us view the human dimension of biblical characters – Job in particular – with fresh eyes, and what practical possibilities this approach offers.

Keywords: Book of Job, character analysis, theatrical characterization, theatre, pastoral care